

te dubia benigniorem interpretationem se qui non minus justius est quam tutius.

193. Celsus, lib. xxxviii Digestorum.

Omnia fere jura hæredum perinde habentur, ac si continuo sub tempus mortis hæredes exstitissent.

194. Modestinus, lib. vi Differentiarum.

Qui per successionem, quamvis longissimam, defuncto hæredes exstiterunt, non minus hæredes intelliguntur, quam qui principaliter hæredes existunt.

195. Idem, lib. vii Differentiarum.

Expressa nocent, non expressa non nocent.

196. Idem, lib. viii Regularum.

Privilegia quædam causæ sunt, quædam personæ: et ideo quædam ad hæredem transmittuntur, quæ causæ sunt; quæ personæ sunt ad hæredem non transeunt.

197. Idem, lib. siog. de ritu nuptiarum.

Semper in conjunctionibus non solum quid liceat considerandum est, sed et quid honestum sit.

198. Javolenus, lib. xiii ex Cassio.

Neque in interdicto, neque in cæteris causis pupillo nocere oportet dolum tutoris, sive solvendo est, sive solvendo non est.

199. Idem, lib. vi Epistolarum.

Non potest dolo carere, qui imperio magistratus non paruit.

200. Idem, lib. vii Epistolarum.

Quoties nihil sine captione investigari potest, eligendum est, quod minimum habeat iniquitatis.

201. Idem, lib. x Epistolarum.

Omnia, quæ ex testamento proficiuntur, ita statum eventus capiunt, si initium quoque sine vitio ceperint.

202. Idem, lib. xi Epistolarum.

Omnis definitio, jure civili, periculosa est; parum est enim, ut non subverti possit.

203. Pomponius, lib. viii ad Quint. Muc.

Quod quis ex culpa sua damnum sentit, non intelligitur damnum sentire.

204. Idem, lib. xxviii ad Quint. Muc.

Minus est actionem habere quam rem.

205. Idem, lib. xxxix ad Quint. Muc.

Plerumque fit, ut etiam ea, quæ a nobis abire possint, perinde in eodem statu sint, atque si non essent ejus conditionis, ut abire possent: et ideo quod fisco obligamus, et vindicare interdum, et alienare, et servitutem (in) prædio imponere possumus.

206. Idem, lib. ix ex variis lectionibus.

Jure naturæ æquum est neminem cum alterius detrimento, et injuria fieri locupletiore.

207. Ulpianus, lib. i ad leg. Jul. et Pap.

Res judicata pro veritate accipitur

RELIGIO NATURALIS ET REVELATA.

NOVUS ARTICULUS EX ALIENA MANU.

(1. In articulo de pantheismo alterum de

208. Paulus, lib. iii Jul. et Pap.

Non potest videri desiisse habere, qui nunquam habuit.

209. Ulpianus, lib. iv ad leg. Jul. et Pap.

Servitutem mortalitati fere comparamus.

210. Lucius Rufinus, lib. ii Reg.

Quæ ab initio inutilis fuit institutio, ex post facto convalescere non potest.

211. Paulus, lib. lxx ad Edictum.

Servus reipublicæ causa abesse non potest.

ADDITIONES EX ALIENA MANU.

(1. Hoc articulo satis est eos indicare, qui interpretati sunt tum regulas juris canonici, tum regulas juris civilis. Exposuerunt regulas juris canonici inter alios Canisius, Peckius, Nidus, Reiffenstuel, Scorremberg. Optimæ vero sunt prælectiones Joannis Brunemanni in hæc juris canonici regulas.

(2. Regulas juris civilis, ut antiquiores prætereamus, commentariis illustrarunt Calvinus, Revardus, Petrus Faber, Bronchorst, Giphanius, Hœnius, Ludwellus, Wisembachius, Gunzelius, Mullerus, et qui cæteris est præferendus Jacobus Gothofredus.

(3. Ad rectum vero usum regularum juris ob oculos semper habenda sunt verba illa Pauli, in l. i, ff. *De regul. jur.*: *Non ex regula jus sumatur, sed ex jure, quod est, regula fiat*; tametsi enim maxime justæ regulæ sint, tamen eo usque suo valere momento debent, ut illico quarumlibet causarum, casuumque promiscue decisio exinde peti possit. (4. Sed ea juris pars, materia, articulus, species, subjectum, sic ut dicam, genus tandem proprium liquido teneri debet, sic ut ad suam juris speciem regula restringatur. (5. Et si quando aptanda ea videatur ad propositam aliquam juris questionem seu controversiam, illud attendatur, num omnes circumstantiæ qualitates in casu proposito concurrant, ad quem, et ejus causa regula semel confecta fuit. Et hoc est: « Non esse jus sumendum ex regula, sed ex jure quod est, regulam fieri. »

(6. Facilius vero est recte ad præcedens monitum uti regulis juris civilis. Eæ enim, licet seorsim collocatæ sint in ultimo titulo libri ultimi Pandectarum; tamen desumptæ sunt ex variis jurisconsultorum libris. Ope propterea conjunctionis *Inscriptionum* facile est invenire loca, unde sunt desumptæ, et sic nosse genus proprium ejusque regulæ, sine quo rectus ejus usus fieri nequit. Et hoc modo Jacobus Gothofredus in interpretatione harum regularum cæteros superavit. At regulæ juris canonici non sunt desumptæ ex decretalibus Summorum Pontificum. Quocirca teneri nequit genus proprium ipsarum, quod tanti est momenti in recta applicatione regularum juris

religione naturali et revelata promissimus, in quo atheorum ac deistarum errores fu-

sus exponerentur, ac expositi confutarentur. Ut autem lectori satisfaciamus, et apta methodo procedamus, hunc articulum quatuor in capita distribuemus. In primo de utilitate, necessitate ac divinæ religionis origine agemus; in altero naturalem religionem existere adversus atheos et deistas nonnullos demonstrabimus; in tertio de possibilitate, convenientia, necessitate atque existentia divinæ revelationis contra alios deistas tractabimus; et quoniam nulla unquam gens fuit, quæ religionem, quam haberet, Deo non referret acceptam: in quarto capite certos atque perspicuos characteres exponemus, et demonstrabimus, quibus vera religio a falsa discernatur; atque hos in sola Christi religione reperiri, ostendemus.

CAPUT PRIMUM.

De utilitate, necessitate et origine religionis.

(2. Religio Ciceroni a *relegendo*, Lactantio et Augustino a *religando*, aliis vero a *re* et *eligendo* dicta est. Expensis omnibus religionis muneribus, omnes has originationes probat Angelicus doctor; quia actus, quos religio præscribit, frequenter in corde repetendi, ac veluti relegendi sunt; quia per religionem, quodam pietatis vinculo Deo astringimur et religamur; et quia religionis usu, quod negligenter amisimus, iterum eligimus. Religio revelata dicitur ea, quam Deus hominibus per externam revelationem demonstravit. Naturalem vero religionem vocamus illam, quam natura per usum rationis suggerit atque inculcat. Atque hæc ita definiiri potest: « Virtus, qua homo ex humanæ et divinæ naturæ consideratione obligatum, ac propensum se sentiat ad debitum Deo honorem, cultumque exhibendum per officia a divina Providentia rectæ rationis usu præscripta, spe præmiorum, metuque alterius vitæ suppliciorum. » Definitio hæc apta, ac satis perspicua videtur, sed clarior fiet, dum in secundo capite singulas ipsius partes demonstrabimus.

Primum caput in duas dividimus partes; in prima parte confutabimus Epicureos, Cardanum, Hobbesium atque Bailium, qui religionem privatis hominibus, ac humano generi noxiam et inimicam esse asseruerunt; atque inter hos Bailius eo devenit, ut eam, ne quidem societati civili, atque reipublicæ utilem esse existimaverit. In altera vero parte de religionis origine agemus contra duplex atheorum genus; eorum scilicet qui cum Sysipho apud Critiam, ut refert Sextus Empiricus, lib. vi *Contra physicos*, religionem a callidis legum latoribus excogitatum asserunt, ut efferatos homines metu Numinis in officio continerent; et eorum, qui aiunt, homines ignorantia ductos supremam invisibilem omnium rerum causam primum finxisse, metu deinde perterritos ex insolitis phænomenis terrorem excitantibus, adorare eam et colere cepisse; atque callidos demum legum latores, præmia pœnasque alterius vitæ continxisse.

Pars prima.

De utilitate ac necessitate religionis.

(3. Ut melius intelligatur, quæ commoda ac bona sint, quæ religio hominibus affert, notandum duximus, hominem in triplici statu considerari posse; nam vel solus concipitur, vel cum hominibus pari auctoritate pollutibus, vel ut principi, sive magistratibus subest. Primus dicitur status solitarius, in quo homo propriæ conservationis, ac solius corporis, animique sui curam gerit; alter est status societatis naturalis, in quo homo natura ipsa duce societatem cum aliis ineat hominibus, in qua sola naturæ dictata sequatur; tertius vero status est societatis civilis, quam homines per conventiones et pacta illa inierunt, quibus se obligarunt ad leges eorum exsequendas, qui civitati vel reipublicæ præsumt ac leges ferunt, aliæque constituunt et jubent, quæ ad commune bonum expedire videantur. Si unus præsit, reipublicæ status monarchicus dicitur; si soli optimates, aristocraticus; si omnes patresfamilias, democraticus; mistus denique, si cura reipublicæ vel penes principem simul sit, et optimates vel penes hos, et populi electos simul, quemadmodum in Anglia ac in Romana olim republica sub regibus fuit. His præmissis, sit

Propositio prima.

Religio singulis hominibus, et naturali eorumdem societati maxime utilis est.

(4. Dem. prima pars. Utile homini est quidquid eum perficit, atque ad beatam vitam agendam ducit. Nam homo, ut res quælibet ad perfectionem tendit et felicitatem maxime expetit; religio vero ad perficiendum hominem, ut beatam vitam agat, plurimum confert: nam religione monemur Deum parentem optimum, beneficentissimum, potentissimum ac infinite sapientem, vitæ, corporisque nostri dominum esse, qui præcipit, ut vitam servemus, eaque adhibeamus quibus perfici corpus, animusque possit, aut virtutum morumque præcepta præscribit, quæ ad ea servanda, tum fiducia ipsius in dubiis et adversis præsidii, tum jucunda bonorum alterius vitæ expectatione, allicit, atque æternorum suppliciorum metu quodammodo impellit. Quæ cum ita se habeant, quis non videt, religionem per optimi parentis amorem, quem excitat, et per præcepta, quibus nostri conservationem ac virtutem procurare jubet, in perfectionem nos inclinare, per supremum censorem, quem repræsentat, ad eundem nos incitare, per spem, quam affert supremi illius præsidii in adversis, et æternorum bonorum allicere; ac demum per suppliciorum metum fortius ad perfectionem et virtutem impellere?

Si religio valida hæc virtutum incitamenta præbet; ergo ad beatam vitam agendam maxime utilis est. Nam præter quam quod, Epicuro quoque fatente, sine virtute felices esse non possumus, explorata res est, sola nos virtute affectus regere et moderari, ac

eorum cohibere impetus quibus turbamur ac miserrimi sumus: solam virtutem securitatem conscientiae parere, quae remorsus, atque internos conscientiae laniatus excludat, quaeque jucundam delectationem afferat, atque hanc solam esse, quae de omnium hominum approbatione, quam enixe cupimus, securos nos reddat.

(5. Dem. altera pars. Bonum maximum, quod homines in naturali societate exoptant, est pax, ac tranquillitas illa, quae ex securitate oritur, qua quisque persuasus sit ab aliis hominibus amari, atque ex iis neminem ipsi futurum molestum, sed omnes ad benefaciendum esse paratos. Haec felicitas est, quam in societate sperare homines possint. Quis vero non videt, ex sola religione bona haec sperare homines posse? Sola enim haec est, qua homines sese obligari credunt ad mutuum amorem, et ad aliis non faciendam, quae sibi fieri nolint; idque ex praeepto supremi potentissimi Numinis, quod omnia videt, quodque infallibili auctoritate sua praeepta servantibus immensa bona spondet, violantibus vero aeterna demonstrat supplicia. Haec vero plurimum possunt ad securitatem conciliandam, qua felicitas constat. (6. Tolle religionem in statu naturali, nulla homines se obstringi lege putarent ad alios amandos, pacta servanda, etc., sed quisque sola utilitate ac voluptate moveretur. Ubi tum securitas esset? Quis non metueret, ne homines datam fidem infringerent, ne bona propria subriperent, ac vitae etiam insidiarentur, dum voluptati aut utili optato bono impedimento esset? Tunc enim homo homini inimicus, ac lupus esset, ut naturalem ipsius statum, sublata religione, descripsit Hobbesius. Ergo sine religione homo in statu naturali quacunque bellua miserior esset, ut est manifestum. Est ergo.

(7. Opponunt duo sophismata. Primum aiunt religionem homini inimicam et noxiam esse, quia summam ei felicitatem adimit in eo positam ut voluptate liberrime fruatur; deinde anxiam alterius vitae sollicitudinem secum ferre, ac metum superni censoris omnia videntis, et aeterna minitantis supplicia; qui metus, cum perpetuo homines cruciet, miserrimos facit. Addit Baillius, nanc ex corrupto, ac malo humanae naturae fomite prodire, ideoque non nisi malam esse posse.

(8. Haec sunt superborum hominum praecipua adversus totius humani generis persuasionem argumenta, sibilis potius quam responsione digna. Nam, ut incipiam a primo, religio non solum timorem inculcat, sed etiam amorem superni, beneficentissimi Numinis, et summe boni, ac talem amorem, quo solum felices in hac quoque vita esse possumus, ut nos alibi demonstravimus, ac praeterea spem affert praesidii in dubiis, ac adversis, ac jucundam honorum alterius vitae expectationem. Metus vero ille, quo timeamus, ne supremo displiceamus Numini, neve ipsius iram subeamus, atque alterius supplicia, ad illa omnia nos impellit,

quae ad beatam vitam agendam sint necessaria, et ad ea cavenda, quae noxia sint, quaeque privatae et publicae felicitati obsint. Itaque si atheis omnibus societas utilis est, quia per leges, metumque poenarum in officio homines continentur; cur utilis religio non erit, quae tanta ad felicem in societate vitam incitamenta praebet? Nec turbulentus est metus ex religione ortus, sed cum suavi atque jucunda spe conjunctus, cum ex Deo sit summe sapiente, bono, justo, misericorde, qui infinita sapientia ad benefaciendum aptitur, quantum incommutabilis divinae sapientiae, atque justitiae ordo patitur.

(9. Sollicitudo autem illa, quae anxios nos facit de vita futura, a vitiis hominem retrahit sibi ac societati noxiis, et ad virtutem incitat, quae humanae felicitatis praecipuum instrumentum est. Metus vero, qui hinc oritur, placidus est in probis, justisque viris, atque jucunda honorum expectatione temperatus; et in solis improbis turbulentus est, atque excrucians, cum ii laniatus conscientiae exuere nunquam possint. Sed id poena peccati est, ac per intimum sensum natura ipsa nos monet, esse quoddam divini supremi opificis instrumentum, quo de malo facto monemur, et ad vitia declinanda, ac virtutes sectandas incitatur.

Corollarium.

(10. Atque hinc patet, officia, quae religio praescribit, instrumenta quaedam esse, quorum usu homo perficitur, atque ad tranquillam vitam agendam ducitur. Quam obrem athei, respuendo religionem, utuntur intellectu ac voluntate sua, contra id quod eorum naturae utile est, ac bonum, et contra constitutum in natura ordinem faciunt, ac cum res quaelibet homine inferior utatur iis, quae sunt ad suum bonum et perfectionem (inquit Raymundus de Sabaude); athei vero intellectu et voluntate ad suum damnum et destructionem utantur. Ex quo apparet, quam inepte profanus Baillius asserat, probabilius esse religionem esse malam et falsam, quia natura malorum utrorumque fons est. Nam si religio bonum ac verum bonum, cujusmodi virtus est, homini procurat, ergo religionis usu homo in perfectionem tendit; homo ergo, dum natura duce religionem servat ac sequitur res omnes alias, quae in mundo sunt, imitatur. Quis vero corruptas depravatasque res dicat, quae certis legibus in debitam perfectionem feruntur?

Scholium.

(11. Facile ex dictis intelligere est, atheorum vitam omnium miserrimam; nam sine religione, qua ad virtutem incitentur, vitiis laxant habenas, quae pernicies sunt hominum: omnium in se hominum odium atque iram conciliant, tum ob contemptam religionem, quae omnibus quidpiam divinum habetur, tum quod ab omnibus veluti manifesti inimici jure meritoque reputantur, utpote qui nulla se obstringi lege, ac sola voluptate, et utilitate regi opinantur, ac

denique nulla bonorum spe, sed sola effreni vitiorum licentia ducti, tot religionis bonis privantur, ac certo damnationis aeternae periculo sese exponunt. Hinc stulti in Scripturis, et a Patribus appellantur, quae hypothesim amplectuntur, quae si vera statueretur, nihil aliud afferre ipsis posset, nisi privationem bonorum, quae commemoravimus, et desperationem; si vero sit falsa, ut revera est, ad aeterna illos supplicia trahit. «Doctrina haec (aiebat auct. Homiliar. quae Clementi Romano tribuuntur), quamvis fabula esset cum pia sit, vitae non esset inutilis. Singuli enim dum expectant futurum erga se Dei cuncta intuentis iudicium, ad temperate vivendum majorem impetum capiunt. Quod si vera est doctrina, aeterno supplicio liberat eum, qui vitam moderatam traduxit, simulque pro beneficio largitur futura a Deo bona aeterna et ineffabilia.»

Propositio secunda.

Religio societati civili utilis est, eaque sublata, illius vinculum ac fundamentum evertitur.

(12. Dem. Civilis societatis vinculum in mutua obligatione situm est inter supremum imperantem et populum, qua hic sese astrictum credit ad obsequendum legibus, magistratibus, ac iis, quae princeps pro bono reipublicae jubeat, et qua princeps obligatum se credit ad protegendos cives, eorumque securitatem, ac bonum commune procurandum. Religio vero ad hujusmodi fovendam obligationem plurimum confert; nam ii per religionem jurejurando obstringuntur, hoc est, vocando in susceptae obligationis testem Deum, qui omnia videat, qui officia inde orta adimplere jubeat, quique per praemia, ac aeterna supplicia ad omnia praestanda impellat. Hinc optime Cicero: «Quis non videat, inquit, quam multa firmentur jurejurando, quantae salutis sint foederum religiones? Quam multos divini supplicii timor a scelere revocet? Quam sancta sit civium inter ipsos societas, Deo immortali interposito, tum iudice, tum teste?»

Rursus perfecta respublica esse nequit, nisi boni praemia invitentur, mali autem poenis coerceantur, ut Solon apud Ciceronem epist. 15 ad Brutum, Lycurgus, Pythagoras, Anacharsis, ac reliqui sapientes legumlatores tradidere. Religione posita, praesto sunt bonis civibus praemia a potentissimo ac supremo honorum Domino promissa, ac malis parata supplicia; hac vero sublata, ubi bona sunt, quae cives omnes, tum palam, tum privatim ad officia praestanda invitent? Ubi supplicia pro delictis, de quibus magistratibus nec constat, nec constare possit? Accedit etiam in recta praemiorum, poenarumque distributione non tam opus quam operantis animum attendi oportere; voluntas vero hominis soli Deo, quem religio praemiorum largitorem malorumque vindicem demonstrat, explorata est. Desunt denique in republica praemia, quae civibus

singulis tribuantur, ut est manifestum. Ergo necessaria religio est, quae hujusmodi defectus suppleat, quae optimi censoris omnia intuentis, amore ac praemiorum spe, singulos alliciat, quaeque coerceat singulos parati supplicii metu.

(13. Atque hinc altera quoque pars facile patet; nam spes praemii, metusque supplicii affectus sunt, per quos cives ad officia obligantur, ideoque pars saltem vinculi civilis societatis; sublata vero religione, hujusmodi affectus plerumque desunt, ut ex dictis patet. Imo deest etiam persuasio illa, qua summi imperantes, et cives sese obligati credant ad promissa servanda et officia praestanda. Quis enim ad quidpiam sese obstringi credat, sine superiore, qui jubeat, qui vetet, quique praemia atque supplicia ostendat, ac dare possit. Quae ratione, sublato Deo, summi imperantes, ac cives mutuo sese obligatos crederent, in iis positi circumstantiis, in quibus sibimetipsis tantum reddendam rationem putarent?

(14. Scio, Baillium confugere ad honestatis et virtutis ideam, quam ex finis societatis consideratione, sibi homines fingant, et qua ad promissa servanda, ac reliqua praestanda societatis officia obstringi se credant. At haec vera obligatio non est: nam hac ratione homo a se ipso obligaretur per propriam cogitationem, nec quemquam agnosceret, cui reddendam rationem esse, et a quo reprehendi ac puniri posse, putaret. Vera autem obligationis notio duas necessario personas exhibet, quarum altera praeepto, promissis minisque alteram liget. Accedit etiam, quod eadem ratione, qua homo seipsum ligare, solvere quoque semetipsum posset. Quis vero non videat, hanc non obligationem, sed obligationis figmentum esse, nullius societati utilitatis?

(15. Deinde falsum est, religione sublata, homines justis, honestique rationem servare. Liqueat id ex impiis Epicuri, Hobbesii, Spinosaeque hypothesibus, quibus religione sublata, sola voluptas et utilitas, aequi justique mater constituitur, ut nos in altera parte exponemus. Hinc omnes fere ethnicorum sapientes cum Cicerone, lib. II *De nat. deor.*, praedicant: «Sublata religione, fidem etiam, et societatem humani generis, et unam excellentissimam virtutem, justitiam, tolli necesse est.» Et quidem jure meritoque: nam fugere sibi nequeunt homines honestatis, virtutisque notionem, nisi distinguant inter privatam et publicam utilitatem, inter bonum civitatis et reipublicae, ac bonum proprium, ut etiam ipse Baillius fateri cogitur. Ubi vero in multitudine haec distinctio occurrit? Nam major hominum pars ex proprio commodo ac voluptate, non ex publico bono, utilitatem metitur, ut experientia constat. Fac ergo, homines ex utilitate virtutem, ac justitiam existimare, ut Baillius opinatur. Quis impediret, ne homines occulte privatae utilitatis ac voluptatis causa aliis nocerent? Quis in principibus viris passionis impetum cohiberet? Ubi debita legibus ac magistratibus

tibus obedientia esset? Nam subditi, dum testes deessent, nulla obligatione astringi se crederent; ac testes si essent, ii ad verum dicendum se obligatos nequiquam putarent, nec quidquam metuerent ex falsa depositione atque perjurio. Mitto alia, quæ in societate orirentur incommoda, sublata religione, quæ divitiarum, imperii ac voluptate fruendi appetitus compescat; cum hactenus dicta satis superque ostendant præcipuum vinculum esse ac civilis societatis fundamentum; quod ex eo quoque comprobare possemus, quia omnes legumlatores, quorum ex historiis memoria superest, ex religione suis præsidium quæsiere legibus, ut agendo de convenientia et necessitate revelationis ostendemus.

(16. Opponit Bailius, homines ad pacta servanda et ad reliqua civilis societatis officia sine religione obligatos haberi posse; nam ex consideratione finis humanæ societatis, atque ex ipsa rerum convenientia, non secus ac alii homines possunt cognoscere honestum et turpe, justum et injustum, bonum et malum; ad id enim cognoscendum nihil requiritur, nisi attentio ad rerum convenientiam, et fines, ex quibus honesti et turpis, justus et injustus cognitio pendet; si id cognoscere possunt, ergo censere quoque possunt se obligatos esse ad ea præstanda, quæ honesti justique notiones suggerunt, adeoque sine religione vinculum humanæ societatis in illa obligatione positum conservaretur.

(17. Respondeo primum, paucos esse homines, qui ex rerum convenientia atque fine, justis honestisque notionem atque obligationem ad obeunda societatis officia, intelligere possint, sublato religionis subsidio. Nam affectus et cupiditates nec lege ulla superioris regulatæ, nec metu supremi censoris et vindicis refrenatæ, rationis lumen in majori hominum parte exstinguerent, aut ita saltem præfocarent, ut præter passionum impetum, nullam aliam legem sentirent; sed cum Aristippo, aliisque atheis uno ore clamarent: « Nil esse natura turpe, si vulgaris, » hoc est ex religione, quæ vulgi magistra est, orta, « solvatur opinio. » Deinde actionum humanarum moralitas sine libertate atque vera obligatione existere nequit; atheorum vero plerique libertatem homini adimunt, et obligationem omnes; cum hæc non nisi ex superiore jubente atque vetante haberi possit. Dictata ergo rationis, religione sublata, pro consiliis haberi ad summum possent; at ex consilio obligatio illa non oritur, quæ necessarium est humanæ societatis vinculum, cujus scilicet in fractione homines se peccare, ac pœnæ certo sequendæ obnoxios fieri omnino credant.

(18. Sed regerit Bailius, naturam sine religionis præsidio incitamenta præbere apta ad societatis vinculum fovendum atque servandum: honesti enim amorem suggerit, atque laudis magnam cupidinem. Hæc vero tantæ virtutis sunt, ut sine religione ad homines obligandos sufficiant, ut datam fidem, ac reliqua servent officia.

(19. Responsio vero præsto est. Primum, quia vinculum societatis omnes, ac præsertim multitudinem astringere debet; pauci vero homines sunt, quos amor honesti laudisque cupido liget. Deinde laudis gloriæque amor fere semper conjunctus est honoris, divitiarum, ac magnæ potentiæ appetitus, cum hæc res magnam apud plebem gloriam sive existimationem obtineant; hujusmodi vero appetitus honesti amorem facile exstingueret, vel præpediret, dum occasio esset comparandi divitiarum et auctoritatem, etiam cum magno reipublicæ dispendio. Denique ex illis hypocrisis, non vera virtus oriri posset, quæ a publicis avocata hominem sceleribus, sed privatis laxat habenas. Dum vero post Lucretium fingit amorem gloriæ cohibere hominem posse a privato quoque scelere, quod timeat, ne id in somnis, aut in phrenesi palam ab ipso fiat: purum putumque figmentum, ac desperatæ causæ argumentum est.

(20. At, inquit, quos honesti, gloriæque amor non compescat, nec persuasionem ex religione ortam cohibere posse; ideoque hanc supervacaneam esse. Nam experientia constat, homines in vita instituenda non sequi, sed contemnere passim philosophiæ ac religionis principia. Stoici enim, aliique fatalistæ passim usurpabant exhortationes ad virtutem et bonum libertatis usum, etsi libertatem ipsi negarent. Et Christianorum plerique perverse vivunt, licet religioni firmissime adhæreant.

(21. Resp. atque principio aio, non omnes stoicos homini libertatem ademisse, ac fatalistas, negata quoque libertate, utiles habuisse hortationes, quibus majus virtuti pondus adderetur, quo in virtutem potius, quam in vitia homines traherentur. Deinde principia illa intimo naturæ sensui adversabantur, quo libertatem in nobis experimur: quamobrem mirum esse non potest, quod aliquando non philosophiæ principia, sed intimum sensum sequerentur. Quod spectat ad persuasionem, quæ ex fide Christiana est, atque illius principii, hæc semper cupiditatibus obsistunt, ac vim exerunt suam. Dum liber sit rationis usus, ostendendo bonum, quod ex virtute est, ac malum quod ex vitio imminet, cohibent illas, et vincunt: dum vero vehementi ac turbida commotione obscuratur rationis vis, et præpeditur, cupiditates quidem in transversum homines abripiunt, sed tunc per internam conscientiam, et remorsus inde sequentes, ratio hominem reprehendit; ex quo apparet, religionis principium perpetuam in homine contra passiones luctam ponere. Contra vero atheismus, cum non aliud bonum sequendum, ac malum vitandum offerat homini, quam quod per sensus offertur, principia illa usurpat et probat, quæ cupiditates et libidines fovent. At principia hæc honestatis amorem destruant, et laudis gloriæque desiderium ad vitia humanæ societatis quam maxime inimica impellant. Si ergo in iis, quos religio internis conscientiæ stimulis et metu pœnarum

compescit, tantum potest passionum impetus, ut videant plerumque bona, meliora probent, ac deteriora sequantur, quis credat in atheis vim appetitus principiorum auctoritate roboratam et auctam, non ita passionibus vitiisque indulgere, ut societatis civilis vinculum omnino dirumpat?

(22. Ait vero, atheismum in depravatam vitam homines non ducere; quia athei, quos historia recenset virtutibus ornati exhibentur, ut Diagoras et Theodorus ex Græcis, ex Romanis Cassius et Atticus, atque ex recentioribus Vanninus atque Spinosa. Addit præterea, gentes fuisse, ac etiam nunc reperiri, quæ in privatis familiis sine religione vivunt: has vero facilius posse in societate civili sine religione conservari, ubi præter naturæ dictata, atque honestatis amorem, civiles leges haberent.

(23. Resp. Atque nego, atheismum in depravatam vitam, quæ societati civili obsit, homines non inducere. Ille autem, quos ipse affert, paucissimi sunt, ac talis fortasse indolis, quos amor virtutis afficere et movere potuerit, et quos studium declinandi apud multitudinem invidiam, et conciliandi propriæ sectæ existimationem, retrahere a vitiis potuit. Ego vero plura in iis vitia fuisse contendo, quæ religio sustulisset, et quæ data occasione societati quoque noxia fuissent; quis enim a superbia, ab ambitu et a vitiis inde profluentibus illos absolvat?

(24. Quod secundo loco opponitur, falsum omnino est, ut infra ostendemus. Si vero id quoque daremus, non inde sequeretur posse sine religione civilem societatem consistere. A sociali enim in una familia vita, ad vitam civilem nulla consecutio est; ibi enim unius familiæ homines nondum fortasse divisus bonis vivunt, in civili societate innumeri sunt homines gradu, divitiis studiisque divisi, atque ad commoda innumera inhiantes, de quibus privatæ familiæ ne cogitant quidem; hos vero affectus, si religio desit, nemo ita compescet, ut societas diu saltem consistere valeat.

Corollarium.

(25. Si religio tantæ privatis hominibus ac civili societati utilitatis est, ac ad felicem vitam necessaria; ergo non ut res commentitia sed ut bonum quoddam rationali creaturæ concessum exhibetur, quo optatam felicem persequatur. Id sane ex dictis præsumi jure merito posset, sed ut omnia atheorum fundamenta detegamus, ac funditus omnino evertamus, expendamus religionis originem.

Pars altera.

De religionis origine.

(26. Hactenus de utilitate et necessitate; dicendum ergo est de ejusdem origine, quam divinam esse, paucis demonstrabimus. Itaque sit

Propositio prima.

Nulla gens est ex antiqua historia cognita, quæ religione caruerit.

(27. Demonstratur, ac principio veluti

res ipsis atheis explorata statuitur, omnes civiles gentes, quas antiquissimæ recensent historiæ, in civili societate positas, religionem aliquam habuisse, scilicet, Hebræos, Chaldæos, Ægyptios, Phœnices, Indos, Persas, Arabes, Getas, Gallos, Germanos, Græcos, Romanos aliosque populos, quorum memoria superest. Id enim adeo persuasum omnibus fuit, ut Plutarchus adversus Colotem Epicureum confidenter scripserit, « Facilius urbem condere sine solo posse puto, quam opinione de diis penitus sublata, civitatem coire aut constare: » et ut athei finxerint, cum societate civili ortam religionem esse, ac solum apud gentes immanitate efferatas, et extra leges positas, homines sine religione ulla reperiri posse, speraverint.

(28. Sed ne has quidem gentes invenire unquam potuerunt. Nam academicus Cotta apud Ciceronem, lib. 1 *De natura deorum*, provocavit quidem ad hujusmodi gentes, veluti ad eas, apud quas nulla suspicio deorum esset, sed nominare ac designare nullam potuit; et Cicero ipse tum lib. 1 *Tusculanarum questionum*, cap. 13, tum lib. 1 *De legibus*, cap. 8, affirmat, adeo alte insidere omnium cordibus sensum Divinitatis, ut falsum multi Deum colere maluerint, quam nullum. Nec solum Cicero, sed quotquot fuere gentium sapientes palam testati sunt, nullam fuisse unquam gentem, quæ religione careret: ita Plato, *De legibus*, lib. 1, cap. 10; ita Aristoteles, *ad Nicomach.*, lib. x, cap. 11; ita Seneca, cap. 117; ita Artemidorus, lib. 1, cap. 9; ita Ælianus, *Var. hist.*, lib. 11, cap. 13; ita Maximus Tyrius, *diss.* 1; ita Sextus Empiricus, lib. 1 *Contra physicos*, cap. 61; ita Dion Chrysostomus nuncupatus; ita denique Julianus, *Epist. ad Heracl.*, ubi hæc habet: « Omnes ante doctrinam numen esse aliquod persuasimus, eo respiciendum, ad eum properandum; credoque animos nostros sic se habere ad Deum, ut visu prædita ad lucem. »

Iis vero addi quoque potest, Lucretium hanc Epicuro suo laudem tribuere, ut omnium mortalium primus adversus religionem ausus sit aperte pugnare. Itaque antiquis omnibus gentium sapientibus, atque philosophis persuasum omnino fuit, nullam tunc detectam fuisse gentem religionis expertem. Ea autem, quæ Bailius contra opponit, præterquam quod ex iis, quæ diximus in art. *De pantheismo*, facile dissolvuntur, adversus tantam omnium sapientium consensionem, nullius momenti reputanda sunt; tum quod ad impios gentium, quas atheas et sine religione vocant, mores, atheismi nota referri commode possit; tum quod ita appellari a nonnullis consueverint gentes, quæ externo religionis apparatu carerent, qui apud cultos populos vigeret; tum demum quia omnes fere illæ narrationes dubiæ sunt; qui enim ea referunt, vel fertur, vel putatur, aut fama est scribere solent. Quæ quidem expressiones suspicionem, non verò animi persuasionem designant. Ita Mela de Atlantibus, et Strabo de Æthio-